

ՀԱՆՐԱՊԵՏ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԹԱԳԱՒՈՐ ԼԵՐԱՆՑ

Ա.

Պ. ՀԵՐՄԱՆ ՇԻՒԼՑ

Տարւոյս յուլիսի երեքին, առաւօտեան վեցե-
րորդ ժամուան գէժ՝ երբ պարտիզիս ծխածա-
ղիկներուն շուրջ կու տային, յանկարծ տեսայ որ
մեծղի խարտեալ անմարդուս երկտասարդ մը՝ ու
կի ակնոցներով և գերմանական գլխարկ մը գը-
լուխը՝ ներս մտաւ. բրդեայ լայն կրկնոց մը վրան
տիւուր կերպով կը ծածանէր, առագաստի մը
նման, որ կայմին երկայնութեամբ կը շարժի՝
երբ հովը սկսի գաղբիլ. ձեռնոց չուներ, զօրա-
ւոր ներքանից վրայ անգործ կաշիէ մուշակներ
յարմարեցուցած, և այնչափ ալ լայն՝ որ ոտքին
չօրս կողմը նեղ անցք մը կը ձևանար, Զախա-
կողման գրպանին մէջէն յախճապակի մեծ ծխա-
կալ մը դուրս ցցուած՝ հարուստ կերպասին
վրայէն կը տեսնուէր։ Եւ ոչ իսկ մտքես կ'անց-
նէր որ այս անծանօթ մարդուն հարցնեմ՝ թէ
արդեօք իր ուսման ընթացքը Գերմանիոյ, հա-
մալարանաց մէջ կատարած է. ձգեցի ջըն-
ցուած և բարեւեցի, կոտորէ մտքիս։

— Պարոն, ըսաւ գաղղիեցիք՝ խեղճ ձայնով,
անունս Հերման Շիւլց է. քանի մը ամիս ան-
ցնելուս համար եկայ ի Յունաստանէ. քու գը-
րուծիւնդ ալ միտս հետս կը պահեմ։

Այս առաջին խօսքերն մեծ ուրախութիւն
առթեցին սրտիս. օտարականին ձայնն Մօզալոյի
երաժշտութենէն աւելի անոյշ եկաւ ինծի, և
մեծ երախտագիտութեամբ մը աչքս ոսկի ափ-
նոցներուն դարձուցի։ Չես կրնար երեւոյցբէլ
սիրելի ընթերցող, թէ որչափ հաճելի են մեզի
այն մարդիկներն՝ որոնք նեղութիւն յանձն առ-
նելով կը պարզեն մեր մէջն գրութիւնքը։ Իսկ
ես եթէ փափաքած եմ հարուստ ըլլալ՝ ուրիշ
բանի համար չէ, այլ որպէս զի եմ ընթերցողացս
առնչիլը կարենամ ասպահովել։ Ազնուական երի-

տասարդին ձեռքէն բռնեցի և պարտիզիս ընտ-
րելագոյն բազմացին վրայ նստեցուցի, վասն զի
երկուս հատ էին. սկսաւ պատմել թէ ինքը բու-
սարան էր և միանգամայն Համպուրկի տնկաբա-
նական պարտիզին վերափեցուն, իր խոտարանը
կարգաւորելու ատեն՝ կրցածին չափ քննած
էր երկիրը, կենդանիներն և մարդիկը։ Եր գող-
տրիկ նկարագրութիւնն՝ համառօտ բայց շըշ-
գրիտ տեսութիւնքն՝ բարեմիտ Հերոգոմոսին
կերպը ինծի կը յիշեցնէին. հանգարտ կը խո-
սէր, բայց հաւատալի պարզութեամբ մը և
բուրոգիւն համոզուած կերպով։ Ձանազան տե-
ղեկութիւններ ասուաւ ինծի Աթէնքի վրայ, թէ
պէտ և ոչ մանրամասն, բայց գէթ երեւելի ան-
ձանց վրայ՝ զորս ես յիշած էի իմ գրքիս մէջ։
Խօսակցութիւնն առաջ երթալով քանի մ'ընդ-
հանուր սիրուն գաղափարներ արտայայտեց՝
զորս շատուց ես ալ ունեցեր էի. ժամ մը խօսե-
լէն ետքը մանրամասնք իրարու։

Զի՞մ գիտեր թէ ո՞վ նախ առաջակոչիւն բա-
ռը բերանն առաւ։ Իտալիա պաշտողներն պատ-
կերահանութեան վրայ կը խօսին, Անգղիա գա-
ցողներն արուեստից վրայ, իւրաքանչիւր երկիր
իր յատկութիւններն ունի։

— Պարոն, ըսի արդոյ անծանօթիս, աւազա-
կաց հանդիպեցար. իրաւ է արդեօք այդ կար-
ծիքն թէ Յունաստան աւազակաց բոյն է։

— Արժան է իրաւ, ըսաւ ծանրութեամբ մը,
տասնութինգ օր այն սոսկալի Հաճի Աջաւառսին
ձեռքը մնացի՝ որ Թալազայի լեռանց կը կռուի,
ուստի անմիտ փորձով կրնամ խօսիլ. եթէ ժա-
մանակ ունին և եթէ երկայն պատմութիւն
մը ղգեց չի յողնեցնելու և վախ չի պատճառէր
սրտիդ՝ պարարտ եմ եղածը քեզի տեղ առ-
տեղ պատմելու. վերջը եթէ ուզես՝ վիպասա-
նութիւն մը չինէ, եթէ ուզես իրաւ նորաւոր
մը հրապարակ, և կամ լուս ևս այդ պարտի-
զիքի վրայ՝ զոր հետաքրքրական շքամարտու-

Թեամբը լեցուցեր ես՝ նոր գլուխ մ'աւելցուր. վասն զի պատմութիւն մ'է այս գէպս և իրօք պատահած:

— Ետտ բարեսիրտ ես, Պարոն, ըսի՝ պատրաստ եմ լսելու: աշխատելու սենեակը քաշուինը, հոն աւելի զով է և յափուկի և մեկահոտ սիւսեռներու բուսմունքն մեզի կը հասնին:

Ետտ սիրով ետեւէս եկաւ, յունական ժողովրդական երգ մը շնչեցնելով.

Թուխուրի աւազակ 'ի գաղափար կու դիմէ,
Սպեզոն հրաքանդին ամեն մէկ քայլ չընշնչէ,
Չայն սայ կանչէ անգեղաց' մի հեռանաք դուք ինձէն,
Ձի գըրդեալն Աթինայ առաին՝ ձեր դըրիցիմ:

Իրազմոցն վրայ նստաւ, և արաք հաշուեկալաց նման՝ ծուռնէրը կտպեց իրարու. զովանալու համար կըրկնոցը հանեց, ծխակալը վառեց և սկսաւ իր պատմութիւնը: Ես գրասեղանիս առջևն էի և ըսածները կը նշանէի: Անանկ զարմաւնալի բաներ կը պատմէր սիրելի օտարականն՝ որ կը կարծէի թէ զիս կը ծաղրէ. բայց իր խաւքերն վստահութեամբ լի էին, և կապոյտ աչքերն այնպէս կը փայլէլէին վրաս՝ որ իմ անհաւատութեանս բոցը մէկէն կը մարէր: Առանց կենալու՝ մինչև ճաշաժամը խօսեցաւ, և եթէ քանի մը անգամ կեցաւ՝ իր ծխակալը վառելու համար էր: Վանոնաւոր կերպով կը ծխէր, հաւասար շնչով, շոգեշաքժ մեքենայի ծխահանի մը նման: Քանի անգամ որ աչքս առ նա դարձուցի՝ միշտ հանդարտ և ծիւղաղբեւ տեսայ զինքը, Ամիրտորոնի հինգերորդ արարուածոյն Արամազդայ նման:

Ժամանակը հասաւ, իմաց տուին որ ճաշին պատրաստ է. Հերման իմ գիմացս նստաւ, և այն թեժէն կասկածներն ալ որ կային յիս՝ իր ախորժոք տեսնելով՝ անհետացան. կը մտածէի որ աղէկ ախորժակ մը և չար խիղճ մը՝ շատ չեւ միաբանիւ իրարու, ուստի երիտասարդ գերմաւնացւոյն շատկերութիւնն՝ իր ճմարտախօսութեան վկայ էր: Այս գաղափարով գլուխ լեցուած՝ յայտնեցի իրեն իմ վարդիկնական պզտիկ անհաւատութիւններս՝ ելակս իրեն մատուցան նշելով. իսկ ինքն սկսաւ հրեշտակային ժփոյտ մը արձակել:

Նոր բարեկամս հետ գլուխ գլխու տուած բոլոր օրը անցուցի, և քնաւ ժամանակին երկարութեան համար բերնէս տրտունջ մի չեղաւ. երեկոյեան ժամը հինգին ծխակալը մարեց կըրկնոցը վրան առաւ և ձեռքս սեղմեց՝ մնաս բարեաւ ըսելով. — Պատասխանեցի. Երթաս բարեաւ, նորէն կը տեսնուիմք:

— Ո՛չ, ըսաւ գլուխը շարժելով, այսօր ժամը եօթնին շոգեկառքով կը մեկնիմ և չեմ գիտեր թէ մէկ մ'այլ զիբար կը տեսնանք: — Տոմասկէ տուր, ճամբորդութիւնն ընել կը սիրեմ ես, և թերևս Համպուրդէն անցնիմ:

Պրոպ Բ.

— Դժբաղդաբար ես իսկ չեմ գիտեր թէ ո՛ւր իմ քնակութիւնս պիտի հաստատեմ: Գերմանները ընդարձակ է, և արեւոյց Համպուրդի քաղաքացի պիտի մնամ: — Սակայն, Պարոն, եւ թէ քու պատմութիւնը տպագրել տամ՝ գէթ պէտք է որ ձեռք մ'ալ քեզի ընծայեմ:

— Աւելորդ աշխատութիւն, հազն թէ քու դիրքդ հրատարակուի՝ 'ի Լէյպցիկ Վոլֆընկ կէրհարտի քով կը գտնեմ ես և կը կարգամ մնաւ բարեաւ:

Երթալէն վերը ուշագրութեամբ կտրդացի պատմածը. քանի մը տարակուսական կէտեր էլան գիմացս՝ բայց ինչ որ Յունաստանն ընկածատն լսած և տեսած էի՝ անոնց մէջ իրական տարբերութիւն մը չգտայ: Բայց այս պատմութիւնս տպագրելէն առաջ խիղճ ըրի որ չըլլայ թէ Հերման երբեմն սխալած ըլլայ իր խօսքին մէջ և միթէ ես Լէրանց Խաղաղութիւն պատմութիւնը հրատարակելով՝ առանց ստույգ տեղեկութեան մը՝ պատասխանատու չէի ըլլար: Միթէ ասով փննդադատական օրադիրն զիս հայրապէս յանդիմանելու իրաւունք չէր ունենար, և Ա. Թէնքի լրագիրը գրուածքս սուտ հանելու, և Սթենլեյն հանդիսարանն տմարդի ոճեր գործածելու, որ արդէն իսկ զիս սապատողն կոչած է, և ասով իրաւունք կը ստանար նաև կոյր ալ կոռելու:

Այս տարտամութեանս մէջ էի՝ երբ որոշեցի որ կրկին օրինակելով գրութիւնս՝ մէկ ձեռքը՝ անթանցի Պ. Բագրիօդին Բանվդիս անուամբ յոյն հուստարիմ մարդուն յանձնեմ, և զինքը աղաչեմ՝ որ յունական անկեղծութեամբ և անաղաւտութեամբ յայտնէ ինձի իմ երեւաւոր գարեկամս սխալները, և իր ընկիւք անգրագրածութիւնները խոստացայ որ գրուածքիս վերջեր տպել կու տամ: Այսպէս Հերմանի պատմութիւնն հասարակաց հետաքրքրութեան կ'ընծայեմ, բաւ մ'ալ չեմ փոխեր և ոչ իսկ անհեղեղ սխալմունքներն. եթէ գերմաւնացի բարեկամս սրբագրելն ըլլայ՝ յերաւի իրեն վստակակից ալ կը լինէի. գրութեամբս զիս հեռու կը բռնեմ, խօսիլը իրեն կը թողում, ձեռքերս կը լուամ:

Հերման որ յախճապակի ծխակալը վստած, և ոսկի ամենցներով՝ զուարթերես կը խօսի:

Բ

ՖՈՏԻՆԻ

Ձգեստուցս երևութէն կրնաս գուշակել՝ որ և ոչ տասն հազար ֆունտք եկամուտ ունիմ: Հայաս պանդակապետ է, որ երկարամուգեաց պատճառաւ սնանկացաւ. յարկը ամեններն հաց կ'ուտէ, իսկ ձախորդ ասաններն գետնախորձն: Զոր, բայց նայէ որ վեց եղբարք ենք, ամենքինս

ալ բաց ախորժակով: Այն օրն՝ յորում մըցու-
թեամբ Տնկարանական պարտիզին տեսուչ ե-
ղայ՝ ընտանիքս մեծ հանգէս կատարեց. ոչ
միայն իմ ռոճիկս՝ իւրաքանչիւր եղբարցս բա-
ժինը աւելցուց, այլ և երկու հաթիւր յիսուն
ֆուսնոց ալ շամբորդութեան համար ինծի աը-
րուած ըլլալով բազմաւոր էինք: Այն ատենէն
վարձապետն անուշը ալ շառւին ինծի, եղանց
վաճառական կ'ընէին՝ զիս այնչափ հարուստ
կարծեցով: Եղբարքս կը կարծէին որ Աթէնքէն
դառնալէս վերջը զիս համալսարանին ուսուցիչ
կ'անուանեն, իսկ հայրս ուրիշ կարծիքի վրայ
էր, համարելով թէ ամուսնացած կը դառնամ:
Իր պանգոնակապտուծամբն հանգերձ քանի մը
վիպասանութեանց տեղեւակ էր, և աղէկ մը ճանչ-
նար՝ որ մեծ բաղդ մը՝ մեծամեծ ճամբաներու
վրայ կը գտնուի: Գրեթէ շաբաթն երեք ան-
գամ կը կրկնէր իր օրնաֆիլիսոսուհւոյն և ինչոքու
սպայիտ ամուսնութիւնը. իշխանուհին իր եր-
կու աղախաններովն և մէկ թշուարեղով մը
պանգոնկին առաջին յարկը բռնած էր՝ օրը քը-
սան ֆիլորիթով. իսկ գաղղիացի սպայն տանիքի
մօտ եօթնուտասներորդն, և մէկուկէս ֆիլորիթ
կը վճարէր՝ կերակրովն հանգերձ, այսու ամե-
նայնիւ ամիս մը կենալէն վերջը՝ կառքով ուս-
իշխանուհւոյն հետ մեկնած էր. — ուստի ին-
չու համար իշխանուհին սպայի մը հետ կը քա-
լէ, կ'ընէր, վասն զի անուորին պիտի:

Հայրս իր հայրական մտքովն զիս սպայէ մը
աւելի վեր կը համարէր. քստահ էր որ ուշ կամ
շուտ՝ զմեզ հարստացընող իշխանուհին մը պիտի
կարենամ գտնել, պանգոնկի մէջ եղեր է, շոգե-
կառքի մէջ եղեր է, շոգեւառու մէջ եղեր է,
նոյն բանն էր իրեն համար: Ճամբայ ենդերու
առջի գիշերն Հռենոսի հին գինիէն շիւ մը խմե-
ցինք, և դիպուածով վերջին կտիւթը իմ գաւա-
թիս մնաց. ծերունի հայրս ուրախութենէն
լացաւ. կանխանշան մ'էր այդ, և նոյն տարւոյն
մէջ կորսուելուս արեւելք մը ամենակին չկար:
Իր կարծեացը գէժ՝ չգրի և չյարգեցեաց ը-
ստելու որ իշխանուհիք ճամբորդութեան համար
երրորդ կարգի խցիկները չեն ընտրեր, և նոյն
իսկ ստակն զիս կը ստիպէր որ իջնանելու հա-
մար հասարակ պանգոնկներ խնդրեմ, ուր որ ան-
կարելի է իշխանուհեաց երես տեսնել: Այս ո-
րոշ է որ Պրիտն հասայ և դեռ պշտիկ վիպա-
սանութեան մ'իսկ ստուերագիծը չէի սկսած:

Պաշտման պատճառաւ ամէն բան սուղ էր
Աթէնք, Աթէնքի, Աթէնքի, Աթէնքի և Օտարականաց
պանգոնկներն անմեղձեանքի էին. Բրոսակոյ դեռ
պանութեան տեսնադպրին՝ առ որ յանձնա-
րարակտն թուղթ մը ունէի, շատ սիրով ինծի
համար օժեկան մը շարեց, և տարաւ զիս Քրիս-
տոսիւլ անուամբ խմորագործին տունը, որ Հեր-
մէս ճամբուն և Պաշտման հրապարակին ծայրն

է. հոն ամիսը հարիւր ֆրանգով կերակուր և
բնակարան գտայ: Քրիստոսիւլ ծեր ֆալիքա-
րիս մ'է, երկամ խաչի պատուանշանն ունի
անկախութեան պատերազմին համար. գունդին
տեղապահն է. առանց գործ մ'ընելու ստակն
իր ոտքը կը հասնի: Իր աչքին սովորութեան
կը հետեի, կապոյտ պիտով կարմիր ֆիս մը գը-
լուիւր, արծաթափայլ բաճկոն մը, ճերմակ մի-
շաղգեստ մը, և ոսկեգոյն զանկապաններ կը
գործածէ՝ պաղպաղակ և խմորեղէն ծախելու
համար: Իր կիներ Մառուշա շատ աղեղ է, ինչ-
պէս որ կ'ըլլան ընդհանրապէս յիսնամեայն ան-
ցուցած յոյն կնիկք. իր ամուսինն զինքը
ութսուն արծաթի գնած էր պատերազմին տաք-
ցած ժամանակ, երբ ասոնք շատ ծանր գնով
կը ծախեալէին: Հիտորա կըղին ծնած էր, Թաշ-
Աթէնացուց զգեստը կը հագնէր, սև թաւ-
շեայ բաճկոն մը, բաց գունով միջազգեստ մը
և ծամակալ մը մաշերուն հետ հիւսած: Ոչ
Քրիստոսիւլ և ոչ իւր կինն գերմաներէն բառ
մ'ալ չէին գիտեր, բայց իրենց որդին Տիմիդրի
որ թարգման էր և գաղղիական զգեստ կը հագ-
նէ՝ եւրոպացուց առմերեկները քիչ շատ գի-
տէր: Թարգմանի պէտք չունէի վասն զի առանց
լեզուախոսութեան շնորհքն ընդունելու՝ ըստ
բաւականին վարժ լեզուագետ եմ, և յունա-
րէնն՝ անգլիերէնի, իտալերէնի և գաղղիերէնի
շափ կրնամ խօսել: Պանգոնկապետներս աղէկ
մարդիկ էին, ինծի համար պշտիկ բռած սե-
նեակ մը պատրաստեցին, փայտէ գրասեղան, եր-
կու խորեւ ամոռ, աղէկ յարգարեալ մաքուր
անկողին մը, և կտաւէ ծածկոց մը և ոստակ.
Իսկ մահճակալը աւելորդ. բան մը համարուած
է յունաց համար, ես ալ անոնց նմանեցայ:
Նախաճաշիկս գուշ մը ապիպ էր, ճաշս պնտի
մը միս՝ շատ մը ձիվաճաղիկ և աղի ձուկ, իսկ
ընթրիքս ընդեղէն էր՝ մեղր և կարկանդակ:
Քաղցուներէք չէին պակսիր և երբեմն երբեմն
շաբարապատ գաւառն աղդր մը կ'ուտէի, հայրե-
նեացոյ յիշատակը միտքս բերելու համար. ծխա-
կալս պատասխան էր, և Աթէնքի ծխախոտն մե-
րիններէն շատ լաւագոյն է: Քրիստոսիւլի տան
մէջ բան մը միայն աչքիս զարկաւ, Սանդորինի
ջրողող գինին՝ որ չգիտեմ ուսկից գտեր էր.
Թէպէտ ես գինեբան չեմ և քիմք շատ բարակ
չէ, բայց կրնամ հաւաստեալ ըսել որ այս գինին
թագաւորաց սեղանին վրայ իսկ շատ յորդ
կրնայ ունենալ. ոսկոյ պէս չիկապոյն է, աը.
պագինի պէս թափանցիկ, արեւու պէս փայ-
լուն և տղու ծիծաղի նման սրտաշահ: Արեւելք
թէ դեռ աշխիս գիմոյն է սեղանի ծածկոցի
տեղ իրուած մոմօրներ վրայ ուտած չին լե-
ցուն, սեղանը լուսաւորողն այս էր, առանց
ուրիշ լուսոյ մը կերակուրին կրնայիք ու-
տել: Ես շատ չէի խմեր, վասն զի զբաւուր էր. և
սակայն կերակուրէն վերջը՝ անսկիւրեղեան տա-

դերը բերան առնելով՝ կոպիտ Մառուլային երեսին վրայ վայելչութեան հետքեր կը նշմարէին։

Քրիստոսական և տան վարձողաց հետ մեկտեղ կ'ուսեցնէին։ հինգ հոգի էինք, չորս տան մարդիկ և մէկ այլ գուրսէն։ Տան առաջին յարկը չորս սենեակ ունէր, որոնցմէ աւելի մաքուրն գալ լիացի հնախոս մը վարձած էր, Պ. Հիպպոլիտ Մերկելի անուամբ։ Եթէ բոլոր Գաղղիայցիք աւոր նմանէին՝ շատ խեղճ ազգ պիտի ըլլային։ Թղուկ էր, տասնըութ մինչև քառասունուհինգ տարեկան կը կարծուէր, կարմիրեւ, շատ մեղմ բնութեամբ, շատախոս, և երկու գաղջ և թաց ձեռքեր ունէր ամենակարճ։ Հնախոսութեան և մարդասիրութեան շատ ետեւ եղած էր, անոր համար զանազան գիտնական և բարեգործական ընկերութեանց անդամ էր։ Թէպէտ ինքնախորոյ մեծ քարողիչ էր, և իր ծնողքն ալ բաւական բան ձգած էին իրեն, բայց մէկ անգամ 'այլ չեմ տեսած' որ աղքատի մը դանկ մը տայ, գաղով իր հնագիտութեանն աւելի ստուգութեան կերպարանք մ'ունէր բան թէ առմարդիկ ունեցած գուժին։ Չեմ գիտեր որ ձեմարմանէ պատկ ընդունած էր, Որփէոսի Ժամանակէն մնացած թուղթի մը արժէքին գատաւ տանը կարելով, Սակէ յորդորուած Յունաստան եկեր էր աւելի մեծ աշխատութեանց ներթափանչում համար, և կ'աշխատէր գտնել թէ արդեօք Իսմուսթենէն իր երկրորդ Փիլիպպեան ծառը գրած ապեն ո՛րչափ ձեթ վառած էր։

Իմ երկու միւս մեծաւորքս այսչափ գիտուն էին, և անցեալ իրերը իրենց համար բան չէր արժեք։ Յակոբ Ֆոնտի խեղճ մալուացի մ'էր, չքեմեմ որ հիւպատոսութեան գործակապարտ, նամակներ կընդունէ համար՝ ամիսը հարիւր յիսուս Գրանք կ'առնէր. ասիւց կը հասնելցուի թէ ինչ գործ կ'ընար ընդէ, Ինուսթիւնն որ ըզ Մալքա բազմամարդ ըրած է, որպէս զի արեւելքի բեռնակիրը շատնան՝ Ֆոնտիի ալ Միլոնի կրտսերեցւոյ ուսերը և բազմակիսը պարգևած էր. բիւր շարժելու համար ծնած էր, և ոչ թէ կընթանմ մալուային, թէպէտ և իր չափը չը գիտնալով՝ օրուան մէջ երկու երեք հատ կըքսում կը սպառէր։ Ինչպէ՞ կընդունէ միայն կերտ կողմ առնի իր սահմանին մէջ կը գտնուէր, սեղան պատրաստելու համար Մառուլային կ'օգնէր, և ինչպէս կընտա գուշակէ՞ սեղանատախտակը ձեռացը վրայ կը տանէր և կը բերէր։ Ինչպիսիքն մէջի զօրավարաց ընտան կերտակուր կ'ուսէր. պիտի չմոռնամ իր ընտան մեծիւց շատացը, ուղեանց ընդլայնուած, աչքերուն փալփալելը, խոշոր երկանաքարերու նման՝ երեսուն և երկու աւանդներուն ձերբակցութիւնը պէտք է խոստովանիմ որ իր խոսակցութեանց թիւ բան միայն փնայ։ Նաւա զիւրաւ իր խելքին սահմանը կընտան իմանալ, բայց իր անորժակին չափը գտնելն անկարելի է։

Քրիստոսական չորս տարի պանդոկապետութեամբն բան մը չէր շահած, թէպէտ և տան Ֆոնտի իմեն աւելի կ'առնէր՝ կերակրոյ քանակին շատութեան համար։ Այնպէ մալուացին ամէն օր կերակրէն ետքը խոշոր պնակով մը կաղին կը կլէր։ ցուցամատը և բուժ մատը պարզ իրար մօտեցնելով կաղինները կը կտորէր։ Քրիստոսական չին հոկայն, որ հաստատուն բնութեան տէր էր՝ զարմամբմամբ և վախով կը նայէր վրան։ Պաղոյն վրայ կը խոշար, բայց առկայն այդպիսի կորովի կաղին կտորող մը տեսնելով սեղանին վրայ կը միջիթարուէր։ Մալքալային գէմին մոգական լապտերի մը մէջ տեսնուած պատկերներէն շատ տարբերութիւն չունէր։ Եթովպացիներէ աւելի ձերմակ էր, բայց ամենափոքր աստիճանաւ։ Թանձր մաղերն գլխարկի մը նման մինչև 'ի յօսն կ'ընէին։ Այս լեռնցիք քանի մը տարրորդակ բաներ ունէր, որոնց շատ պզտիկ էին, ոչոքն ամենանուր, սրունքն գեղեցկապարմար և վայելչուց, զոր իբրեւ օրինակ կընայ տունուլ արձանագործին. բայց ասոնք անանկ բաներ էր, որ շատ աչքին չէին զարմար, վասն զի զինքը սեղանի վրայ տեսնելէ ետեւած մասամբն կը քննէ, չէրեցածին խօսքը լըլլար։

Իսկ Գուլիէլմոս Լուպպեր քսանամեայ չէկ վարդերես թուլութիւն հրէշտակ մ'էր, բայց Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց հրէշտակ մը։ Նոր Եօթի Լուպպեր և Սոնա վաճառականն զինքը արեւելք ղեկին էին՝ ելելմոյց վաճառակաւ։ Նուսթիւն սարկելու. ցորէկները Փիլիպպեան եգարաց քով կ'ընէր իր ուսանիւքը, իսկ երեւոյնան՝ Եփրատն կը կտրգար. առաւանները կանուխ արեգակին շեղած՝ Սոկրատայ տունը կ'երթար տարածանակ նետելու։

Իոյց աւելի կարեւոր անձ մը մեր ընկերութեան մէջ Յովհանն Հարրիսն էր, որ պզտիկ Լուպպերի քեռին էր։ Առաջին անգամ որ աւոր հետ կերակուր կերայ՝ Ամերիկայի ինչ ըլլալը հասկըցայ, Յովհանն Վանտալոյ մէջ ծնած է, 'ի սկզբանէ 'ի վեր այս նոր աշխարհիս օրը ծածած. որ այնպէս կենդանատաւ, զուարթարար և մաքուր է՝ որ Շամարները գինոյն պէս ոգևորէր զմարդ. և պարզ շնառութեամբ կը զուարթանքէ։ Չեմ գիտեր թէ Հարրիսի ընտանիքն հարուստ է արդեօք թէ աղքատ. այս ընտանիքին իր աղայն արդեօք դպրոց գրած է, թէ թողուցած՝ որ ինքն իրեն կրթուի. այսչափս որոշ է՝ որ քսանութեան տարեկան եղած առեւ՝ միւս իր վրայ միայն կը խօսէր, ինքն իր անձը կը հօգար, բանէ էր չէր վախճար, անհարկն բան չէր իրեն համար, երեք գործէ մը չէր փախչէր, ամէն բանի կը հաւատար, ամէն բան կը փորձէր, ամէն բանի կը յաղթէր. եթէ ինկնար՝ ոտք կ'ընէր, եթէ չ'աղդէր՝ նորին կը սկսէր, երեք չէր դադարէր, բնաւ չէր վհատէր, և պարեմով իր գործին կը վազէր։ Երկրագործ,

գասառու, օրէնստեղծ, լրագրողական, ոսկե-խոյզ, արուեստագործ և վաճառական եղած էր, ամէն բան տեսած, լսած, կարգացած և փորձած էր, և երկրիս կենէն աւելի պարտած էր: Իրեն հետ ծանօթացած ատենս՝ ինքն Պրէնտի մէջ լրարեք շոգենալին նաւապետէն էր, որուն մէջ վաճառու նաւաստի և շորս թողնաձօժ կային: Երեսէնէն խնդրոց վրայ Պոստրի Հանդիսարանին մէջ տեղեկութիւններ կուտար, Կալիֆայի վաճառատան մը հետ առուստուր ունէր, և այսու հանգերէ երեք շորս անգամ շարժուան մէջ ժամանակ կը գտնէր գայլու իր քեռորդայն Լոյսագրի և մեզի հետ կերակուրուածէր:

Հազարաւոր գիպաց մէջէն մի միայն յիշելով՝ կրնա շարքիսի բնութիւնը ծանօթել: 1853ին Փիլադելֆիոյ վաճառատնոցի մը անգամ էր, իր քեռորդին, որ տասնութեթեւ տարեկան էր այտանէ՝ իրեն այցելութեան ելլալով կը տեսնէ զինքն որ Ուոշինգթըն հրապարակին մէջ կէցած՝ ձեռքերը գրպանին մէջ՝ բռնելոված տան մը գիմացը կեցած կը նայի: Գուլիէլմոս ուսը կը դըրդէ և անիկայ գտնալով՝ « Գո՛ւ ես, կ'ըսէ, բարե Գուլիէլմո, գէշ ժամանակ եկար, աղայս, հրդէն զիս անանկացուց, քառասուն հազար տողար ու նէի տանը մէջ, և ոչ իսկ մտք մը կարող եմ աղատել »:

« Ի՞նչ պիտի ընես », ըսաւ աղայն սարսափած: « Ինչ պիտի ընեմ. քսակիս մէջ քիչ մը բան կայ, անթիթի եմ, բայց քեզի կ'ուզեմ տալ՝ որ նախաճշիկդ ընես »:

Ինծի ծանօթ եղած մարդկանց մէջ շարքիսի նման արթուն և աշնուական մարդու չեմ հանդիպած: Այրական ոգւոյ տէր է. բարձր ճակատով, ուժեղ և պայծառ սաքերով: Ամերիկացիք ոչ տկար և ոչ ալ ամէն էն, վասն զի ազատ քաղաքատնութիւն ունին. իրենց հոգին և մարմինը հանգստեամբ կը սնանին, ազատ օգն՝ իրենց գիրպոցն է, փորձի՝ իրենց վարդապետ, և ազատութիւնն՝ իրենց սնունդը:

Ամենէն չէի կրնար զՊ. Մերինէյ մեծ բանի մը տեղ դնել: զԿալիֆ Փոնտի՝ վանդակի մէջ դրուած միջրի գաղանթներուն նման անտարբեր հրուսթըրըքութեամբ մը կը դիտէի, պաղտի լոպսերը շատ մեծ ազդեցութիւն մը չէր ընէր վրաս, բայց շարքիսի հետ շատ ընաման էի: Իր պարզ գէմքն, անպտոյճ՝ կերպն, քաղցրութեամբ խոտն խոտնութիւնն, իր ջլարցկոտ՝ բայց այնու հանգերէ ասպետական կերպարանքն, իր անհեղեղ բարքն և իր զգացմանց սաստիկութիւնն՝ սիրտս կը յափշտակին, թէպէտ ես ոչ իրիտ եմ և ոչ ալ սիրալոյս: Մեր վրայ շտեմուած բաները միշտ կը սիրեմք: Յակոր ձերմակներ կը հաքէի, վասն զի սև էր. կը սիրեմ զԱմերիկացիս, վասն զի Գերմանացի եմ: Չորս ափս Յունաստան կենալէս վերջ դեռ Յունացիէն ըլլալը չըրցայ ծանշալ: Շատ գիւ-

րին բան է Աթէնք բնակիչ առանց երկրին բարոյի վարժութիւն ստանալու: Սրճարան չը գնացի բնաւ, Պանդոր և Աթէնաս և ուրիշ բաց օրագրիչներ՝ ամենէն չկարգացի, թատրոն չը գնացի վասն զի ականջը շատ փափուկ ըլլալով՝ պզտիկ սխալ տեղեկութիւն մ'ալ՝ ատրճառակի հարուածէն ուժով կու գար ինծի: Տանը մէջ ես և հիւրերս և Յովհ: Հարրիսն և իմ խոտաբանս կար միայն: Կրնայի արքունեաց ներկայանալու՝ իմ վկայական անցագրովս և սպայի տիւղոսովս. տոմսակս բարեկարգութեանց լիսաւորին և իր կնոջը զբէր էի, որով կրնայի յոյս ունենալ թէ արքունեաց առաջին պարահանդիսին կը հրաւիրեն զիս. ասոր համար արծաթի ժապաւեններով կարմիր զգեստ մը պատրաստած էի, զոր հորաքայրս Պոլսընթալ՝ ընծայեց ինծի բաժանման առջի իրիկուն. ասիկայ իր վախճանած երկան նշանադրեստն էր որ Մինսուրին ուսումնական ակըմբին բնապատմութեան նիւթ հաւաքողն էր: Իմ սիրուն հորաքայրս շատ լաւ կը ծաննար՝ որ նշանադրեստ մը միշտ յարգի է, մանաւանդ երբ կարմիր օր ըլլայ: Անգրաւ նիկ եղբայրս այս անգրագարձութիւնս ըլլալ՝ որ հորաքայրն էրկանէն աւելի բարձրագոյն ըլլալով՝ զգեստին թեւերը ինծի կարճ կու գային. բայց բարի հայրս պատասխանեց որ արծաթի ժապաւեններն ամենուն ալքը կ'առնէ, և իշխանազուրկ ալ այնչափ ծոտէն չէն նայիր:

Իժարագրարք մեծն անցաւ առանց յարգուն նիս պարահանդէս ըլլալու, ձեռնուան զուարճութիւնք՝ գեղձերու, նշենեաց և կիտրոններու ծաղիկներ եղաւ. անորոշ խօսք մը ելաւ թէ մայիս 15ին մեծ պարահանդէս մը պիտի ըլլայ, բայց քանի մը կէս պաշտօնական լրագրիչներէ առնուած ձրի խօսք մ'էր: Ըստ հաճոյիցս կ'ախտաւէի կամաց կամաց. Աթէնքի բուսաբանական պարտեզը տեսայ՝ որ ոչ գեղեցկութիւն և ոչ ալ հարստութիւն ունէր: Թագաւորական պարտիզին մէջ շատ աւելի բան կար. գաղղիացի գիտնական մը ամէն տեսակ բան հաւաքած էր հան, կղզիներու արմաւենիներէն մինչև Սիւնիոս Տրուանդանին քարկտրոններն (saxifrage). շատ սրտ անցունէի այդ պարտիզին մէջ: Գառնի ժամ միայն հասարակաց համար կը բացուի այդ, բայց որովհետեւ պահպանաց հետ յուշարէն կը խօսէի ինծի վրդ կու տայի որ ըստ կամս մը աւել ընեմ: Պ. Պարոյ պարտիզին տնկաբանին՝ բուսաբանական խօսակցութիւններ և գաղղիներէն շատ սիրելու պատճառաւ բնաւ չէր ձանձրանար ինծի, և ամէն տեղ կը պաշտօնընէր զիս. իսկ երբոր ինչէն հոն չըլլար՝ կ'երեմայի չէի անգերով քաղաքահանգ նիսար պարտիզայն մը գտնելու՝ որ շատ լեղրաւազեա էր և հետը գերմաներէն կը խօսէի:

Ամեն օր գաշտերը կ'ընէին խոտեր ժողովելու, բայց շատ չէի հնաւանդ՝ վասն զի աւազակներն

ԱՅՏՆԵՐԻ չորս կողմը պաշարած էին. վատասիրտ չեմ ես ինչպէս որ քիչ աստեղնէն պիտի տեսնես, բայց կեանքս կը սիրեմ, ծնողացս պարգէնն է ա. սիկա, և կրցածիս չափ պիտի պահէն ի յիշատակ նոցա: 1886ին ապրիլի մէջ շատ վտանգաւոր բան էր քաղաքէն գուրս ոտք կոխելն, և նոյն իսկ հոն բնակելն մեծ անխոհեմութիւն էր. խ. գապգերի գառ ի վայրն չէի կրնար տեսնել առանց Տարդ տիկնոջ ցորեկի ժամանակ կողոպտուելը յիշելու. Դասին բլուրն երկու քաղաքացի սպայից գլխապարտութիւնքը կ'արժնցըներ մտքիս մէջ. Պիրեոնի ճամբուն վրայ ակամայ միտքս կու գաս այն առաջակաց գնդերն՝ որ վեց սպլերու վրայ նստած հարսնիքի կոչնակա. նաց նման չորս գին կը պտըտէին, և դրանց մէջ տեսածին հրացանի կը բռնէին. Պենտելիքի ճամբան Փիաշենցայի գլխահաշտ բռնուիլը կը յիշեցնէր, և կամ նոր գտպք մը, որ է Հարրիսի իսկ և Լուպգերի պատմութիւնը. ասոնք օր մը երբ զբօսանքէ կը գառնային, երկու պարսիկ ձիերու վրայ հեծած՝ որ Հարրիսին էին, յանկարծ հարսնի մէջ կը բռնուին. երկու քաղաքի հրացանին ձեռքերնին կարմրի մը վրայ կը կեցընէն զատոնք. խեղճէն չորս կողմ մը կը գաղթընէն աչքերնին, և ինչ տեսնան. ոտքընուն տակ հեղեղափոխ մէջ տանողերու սրկկապք վերէն ի վայր զինեալ յիսուն վախտուն գերեաց պահպանութիւն կ'ընէին, զորս արեւու ելլալէն մինչև այն ատեն բռնած կողոպտած և կապած էին, որպէս զի չըլլայ թէ տե. րութեան իմաց տան: Հարրիս և իր քեռորդին զենք չունէին ամենեկին. Հարրիս անգղիերէն ըսաւ պղտիկին «Ստակին տանք. քան տղլարի համար սպաննուիլ չըլլար»: Առաջակներն ստաւ կը ժողլեցին, բայց ձիերուն սանձը չձողուցին, և նշանակցի հեղեղացի ցուցնելով ստիպեցին որ հոն իջնեն: Հարրիսի անհամբերութիւնն բռնելով՝ փայտ չեմ որ խուրձ կարենամ ձնա. նաւ, կ'ըսէ. աչք կ'ընէ պղտիկ Լուպգերին, և նոյն վայրկեանն երկու ուժով բռնել կ'իջեցնէ առաջակաց գլխուն վրայ՝ երկու շղթայակապ զնտակներու նման. Լուպգերի թշնամին կոնակին վրայ կ'իյնայ՝ հրացանը արձակելով. իսկ իրարին տակն աւելի ուժով մղուելով՝ կամրջին շըր. ջանակը կ'անցնի, և այն բարձրութենէն իր ընկերացի մէջ կ'իյնայ, Հարրիս և Լուպգեր բաւական հեռացեր էին, խարաղանի հարուածով քշելով զձին. բոլոր ամբոխն ոտք կ'ընէ, կրակ կու տայ զենքերուն, ձիերը կը սպաննուին. Հարրիս և Լուպգեր կը խալըսին. քալելով կու գան և քաղաքական զինուորացի կ'իմացընեն: Միւս առաւուսը կանուխ ճամբայ կ'իյնան զե. նուորք:

Մեր ծերունի Քրիստոսիւն այդ երկու ձիոց սպաննուիլն մասնաւոր տխրութեամբ յիշատակեց, բայց սպանողաց համար պատշաճ խօսք մը

չգտաւ. «Ինչ ըսեմ, ըսաւ սիրուն պարզութեամբ մը, իրենց արուեստն է: Բոլոր Յոյններն այս կարճիքս ունին: Այդ աւաղակներն իրենց հայրենակցաց խնայելով՝ օտարաց վրայ միայն չեն թափեր իրենց ոյժը, այլ առ հասարակ ամենուն վրայ հաւասարապէս. և կողպառուած յոյն մեծ հանգարտութեամբ կը գոհանայ՝ որ իր գրաքն օտարաց ձեռքը չան. ցաւ, այլ իր հայրենակցացն: Թողովուրդն էր. թալով կը սնանկանայ, և կը նմանի այն կնոջ՝ որ իր երկանէն հարուած ընդունելով զմայլած իր դառնայ կը նայի թէ ինչ աղէկ կը ծեծէ: Իսկի բարոյագէտք գեղերուն մէջ գործուած այս անկարգութեանց վրայ կը ցաւին, հօր մը նման՝ որ որդւոյն անդգոյշ գնացից համար կը հաւաչէ. կը բարկանան բարձրաձայն, և ցած ձայնով կը քաջակերեն, կը ցաւին մեծապէս որ ասանց կ'ուզեն նմանիլ որոնց վրայ բնաւ գէշ բան մը չէ ըսուած:

Եւ այս այնչափ ստոյգ պատմութիւն մ'է, որ ես երբ հոն հասայ՝ Աթէնքի հսկայն նոյն ժամու Յունաստանի պատիժն էր. հանդիսատես զեաց, սրճարաններու, և վարամիջրդից խանութները, ուր որ ռաբիկն կը ժողովի, գեղածա. խներուն չով, ուր որ քաղաքացիք կը խմին, տանվաճառի աղվալից ճամբաներուն վրայ, փուլելից Հոռոմոսի ճամբուն գլուխը, թատրոններուն մէջ, կիրակի օրուան երաժշտութեանց ժամանակ, Բազաստիս ուղւոյն վրայ՝ ուրիշ բան չէր լսուեր, բայց եթէ Հաճի Սքաւուս - երգման մէն Հաճի Սքաւուսն էր, Հաճի Սքաւուսն աւ. յալով, Հաճի Սքաւուսն զինուորաց սարսափն, Հաճի Սքաւուսն լերանց թաղաւոր, մեղայ մեղայ՝ Հաճի Սքաւուսն իրաւիկան կնոյսը շինել:

Կիրակի օր մը էր Յուն. Հարրիս մեզի հետ սեղանի վրայ էր՝ իր խեղճ պատահարէն քիչ ժամանակ վերը, աղին Քրիստոսիւն յիշեցուցի Հաճի Աքաւուսը. մեր բարեկամը զինքը լաւ ճանցեր էր անկախութեան պատճառաւ մէջ, երբ դեռ առաջակաց խնդիրն մէջ տեղ չէր ելած: Քրիստոսիւն Սամգորին դինւոյ դաւաթը պարպելով, և կէս ճերմակ ընչացքը շտկելով սկսաւ իր երկար պատմութիւնը, երբեք երբեք հաւաչելով: Սքաւուսն, ըսաւ, «Ինչոյ կղզւոյն շաբարի մը որդի ե. իր ծննդոց տարին Աստուած գիտէ, վասն զի քաղաքական աղգա. համարք վերջի ժամանակուն զիւտք են. իր հայրն ուղեւոր զինքը եկեղեցական վիճակի մէջ գնել՝ կարողալ սորվեցուցեր էր իրեն: Քսան տարեկան եղած ատեն՝ Յրուսաղէմ ճամբորդութիւն ըրաւ, և ասով ըսուեցաւ Հաճի Սքաւուս, որ ուխտաւոր ըսել է. Ես դառնալու ատեն՝ հենքուն ձեռքը գերե ինկաւ. առաջակապեան յարմարութիւն տեսնելով վրան՝ զինքը գերութենէ հանեց և նաւաստանաց կարգը գասեց, և այսպէս սկսաւ Տաճկաց և

ուրիշ անթոգրաֆիստներու հետ պատերազմելու ֆանի մը տարի այս ծառայութիւնս ընելէ վեր չը՝ չուզէրով ուրիշի համար միայն աշխատել՝ սկսաւ իր շնորհ մտածել։ Այն անուէր է ոչ ալ գրաֆիստ մը գնելու, բաւական յոյժ ունէր, ուստի իր աւագակութիւնը մասնէց ցամաքի վրայ դարձրելէ և այս բանիս յարմար տարիք առաւ Յունաց Տաճկաց գէմ ապստամբութիւնը։ Այս գիտցուէր թէ ինքն աւագակ է արգեօք՝ թէ ապստամբ, գողերու գլխաւոր է՝ թէ կուսակցութեան մը։ Միայն Տաճկաց գէմ չէր իր ասեղութիւնն՝ այլ նա եթէ յոյն մ'ալ հանգիսէր գիմացի՝ իր պատիժը կ'ընդունէր։ Ար և իցէ ինչք իրեն հաստատուին հաւ չոյ էր, թշնամիներէ յափշտակէր է, բարեկամ ներէ տուէր է, գողութեամբ ժողովէր է, աւագակութեամբ ձեռք բերէր է, նոյն բանն էր իրեն համար, այս անտարբերութեամբս քիչ աւտելի մէջ իր բաղդը շահեց։ շրջակայ հովիւները վազեցին հետը միացան ստակ շահելու ապահով ձառքան գտնելով, և այսպէս բանակ մը ձեւացան։ Ապստամբաց գէմ պաշտպանողական իշխանութիւնն իր ըրած գործերն իմացաւ՝ բայց իր մեծութեան չկրցաւ հասուց ըլլաւ։ աւան բան յաջողութեամբ կ'երթար այն ստանէ։ Լորտ Պայրըն իրեն վրայ գովեստներ կը հրատարակէր, Բարիդի բանաստեղծներն և ճարտարաբանք զինքը Ապստամբներն և խեղճ Արիստիդեսին կը նմանցընէին։ Սէն Ժերմինի շրջակայէր իրեն դրօշակը բարձրացուցին՝ չորս կողմն իրեն կ'օգնէին, Գաղղիայէն, Անգղիայէն, Ռուսաստանէն և նոյն իսկ Տաճկաստանէն կըր, նամբ բնակ իրեն ստակ կու գար։ մէկ բառով ստոր քաղկեդոնի մ'էր։ Պատերազմին հոգը զինքը պաշարեցին ուրիշ գլխաւոր անձանց հետ Աթէնքի Միլիարեդիէն մէջ, ինքն նախագահաց մօտ կը բնակէր ընդ մէջ Մարգարիտայ և Լիւկանտայ, և իրենց ստակը բարձրանուն տակ ապահովացած էին։ մէկ մ'ալ յանկարծ ամսոս գիշեր մը տան երգէրը շէշտակի փլէլով՝ բոլոր մէջ եղողները սպաննեց, բաց ի շաճի Սգաւառ սէն, որ բաց օդուն նարիկի կը ծխէր։ Այլաւ իր ընկերաց ինչք ժողովէց, մինչդեռ այլք կը համարէին թէ իր բանը լնացած ըլլայ։

Բայց ուրիշ գէջ պատահար մ'ալ պատահաւ տուած էր իրեն։ պատերազմն գաղթեցաւ, շաճի Սգաւառս գեղ քաղաքացաւ իր գանձովն հանգրծաւ։ Յունաստան աղաքող տէրութիւնն ներս հոս ուղեցին թագաւորութիւնն հաստատել, օրէնք, կարգ, կանոն, կառավարութիւնն բառերն՝ տաղակալի կու գային ծեր աւագակին փափուկ ակնաջներուն։ Մատ ծիծաղելի եկաւ իրեն՝ երբ իմաց տուին որ իր ստացուածքն հսկողութեան ներքոյ պիտի իյնար, և երբ աւտութեան պաշտօնեայն առջն ելաւ՝ որպէս զի տարեկան տուրքն առնէ՝ դառնացաւ, և ուժով

մը հարուածելով։ մինչև դրան առջև նետեց զինքը, վրան ունեցածը առաւ և թողուց. կառավարութիւնն ետևէ եղաւ որ բռնէ, բայց ինքն լէթանց գաղաթները ձառք էր։ Այսպէս շուտով ձանձրացաւ տան մէջ կենսայէն։ տան ինչ ըլլալն ըմբռնեց, բայց իր անկողնը տանեաց վրայ կ'ուզէր յարգարել։

Իր հին ընկերներն՝ որ գանազան կողմեր ջրբուած՝ տէրութեանն իրենց տրուած հրկիները տեղափոխեցաւ կը մշակէին, և աշխատութեամբ իրենց ապրուստը կը ճարէին, երբ իմացան որ իրենց գլխաւորն օրինաց գէմ գլուխ վերուցէր է, ունեցածնին ծախեցին և եկան իրեն հետ միաբանեցան։

Հանգիստ և խաղող կենալն իր առողջութեան փնտրէր էին, լեթանց օգն այնչափ աղէկ եկաւ իրեն՝ որ 1840ին միտքը դրաւ կարգուելու։ Յիսնամեայ տարիքը անցուցէր էր, բայց հոգ չէ. այնպիսի բնութեան տէր եղողին համար դեռ քիչ է, մահն իսկ յայտնեաց կը վախնայ։ Լակոնիոյ տղուական ընտանեաց մը հարուստ ժաւանդութեան տէր տղեկան մը հետ ամուսնացաւ, և ասով Յունաստանի մեծամեծ մարդկանց հետ խնամեցաւ։ Ար որ երթար՝ կինն իր մէջ չէր բաժնուէր։ վերջինս զաւակ մ'ալ ունեցաւ և սաստիկ ջերմէ վախճանեցաւ։ Սգաւառս ըստ կարելոյն խնամեց զաւակը։

Հայրախնամ գութն ուրիշ լոյս մը ծագեց իր մտաց. որպէս զի կարենայ մեծ օժիտ մը պատրաստել իր զաւակին՝ ստակ ժողովելու նոր հնարքներ մտածել սկսաւ, և փոխանակ ունեցածը շունեցածը պահելու շահու գրաւ։ Ար կրողք հնարքն ալ էր իր աւագակութիւնները՝ ի գործ գնէն, Այլա շատ մը ձառմարդութիւններ ըրաւ Սերպուպա, մարմիրայից յոյն Մարգարիտ մը հետ։ ՍԱնգիստ երկարատեւ բնակութեան ժամանակ Արուշի աւանին մէջ ընտրութեան մը ներկայ գտնուելով՝ ընդից կառավարութեան վրայ նոր նոր տեղեկութիւններ ստացաւ։ Ի գարձին միտքը դրաւ որ իր հայրենեաց կարգադրութիւնը մանր զննէ և անկէց իրեն բան մը շահ. հակառակ կողման ի նպաստ՝ շատ մը գեղերու կրակ տուաւ, և ուղիղ կողման ի շնորհս՝ քանի մը աւաններ ապականեց, և այն ժամին հասաւ՝ որ երբ պտղածնայ մը ուղէին վար առնել՝ իրեն կը յանձնէին, և ինքն կրցածը կ'ընէր որպէս զի կարենայ ցուցընել ամենուն՝ որ քաղաքավարութիւնն աղէկ կարգի մէջ չէր, և թէ ապահովութիւն չկար քանի որ այն հարգարանն ոտքի վրայ էր. բայց ոչ աստ աւանային ուր որ օրինաց թշնամի մը գտներ՝ չարալայ կը պատժէր։ Իր այս քաղաքական կերպի այնչափ շուտով ամենուն աչքը լացողոց՝ որ ամեն տեղ սկսան իր վրայ մեծ համարմունք ցուցընել։ Ընտրութեանց մէջ ինչ խորհուրդ որ տար մէկն էր կատարուէր, և այնչափ ստոյն

է այս՝ որ երբ ինքն ներկայացուցիչ կառավարութեան սկզբանիցն հակառակ՝ առաջարկեց որ փոխանակ շատ մը անձանց՝ մէկ հօգի միայն բազմութեան ներկայացուցիչ ըլլայ՝ մէկէն ընդունուեցաւ, և փոխանակ երեսուն պատգամաւորաց ինքն միայն ներկայացուցիչ հանդիսացաւ: Թաւրդգիս հանձարաւոր ատենակալն առաջուց գուշակելով որ այս աստիճանի մէկ անձի զօրանալն բոլոր կտուալարութեան ու ժոյն դէմ՝ շատ ֆիտասկար բան էր, ջանաց ըստ կարի քաղցրութեամբ և առանց չփոխութեան այս բանին ճարձք գտուել: Սր մը կողմէնք ըրաւ իրեն՝ օտարազգի հիւսնատի մը գեղի տան վերջէն Քարաբաքի՝ Հիւսնաթաւ Պետեղի լեռանց մէջ: Հաճի Սգաւառս առանց ամբոխի և զինուց եկաւ հոն: Աւագակալեան և Ատենակալն շատուց իրարու ծանօթ ըլլալով՝ հին բարեկամներու պէս դէմ առ դէմ նստեցան: Կերակուելին վերջէնը Ռաւելգիս անոր և իր ընկերացն ըրած գործոց վրայ ներողամտութեամբ մը անցնելով՝ արքունի հովարատակով զինքը զօրապետ կարգեց և խորհրդարանի անդամ ըրաւ և հազար ու մէկ պատիւներով սիրաբ առնել ջանաց: Բալլիքարիայն քիչ մը կեննալէն ետքը ըսաւ.

— Եթէ քսան տարի առաջ ըլլային ասոնք թերևս յանձն առնուի, բայց այլ ուշ է, ևս ծերացեր եմ: այս տարիքին անհնար է կենացս պայմանները փոփոխել: Անթէնի հողն աչքիս բան չերևար, խորհրդոյ տառն քուսն կու գայ, և եթէ ինձի բանակներ կը յանձնեն՝ գիտցած ըլլաս որ ըստ իմ հին վարժութեանս հրացանս նախ իրենց վրայ կ'ուղղեմ: ուստի դու քու գործիդ քաշուէ, և զիս ալ թող որ իմինքնբուս քրտն երթամ:

Թաւրդգիս չուղղելով հո քաշուիլ՝ սկսաւ անոր վաստ արուեստը յանդիմանել: Հաճի Սգաւառս խնտալ սկսաւ և սիրուն ծանրութեամբ մ'ըսաւ.

— Պարոն, արդեօք մեր մեղքերուն՝ համար տալիք օրն՝ որոնն կշեռն ասելի ծանրանայ պիտի:

— Այսչափս աղէկ գիտնաս, ըսաւ ատենակալն, որ քու ճակատագիրդ պիտի կատարուի, այսօր կամ վաղը չարաշար մահուամբ մը պիտի մեռնիս:

— Այլան քերիմ, ըսաւ տաճիբեհն, ոչ գու և ոչ ալ ես կրնամ վստահ ըլլալ: Բայց այս կայ ինձ ի՞նչ նպատակ՝ որ իմ թշնամիքս միշտ միաձև զգեստ մ'ունին, ուստի հեռուէն կը շանչնամ, բայց գու և ոչ իսկ այս ապահովութիւնս ունիս: Ճնաս բարով:

Վեց ամիս անցեր էր վրան՝ ատենակալն քաղաքական թշնամիներէ սպանուեցաւ: Իսկ աւագակալեան դեռ աղէկ վիճակի մէջ է: Մեր պանդոկապետն այս հսկային ամէն քաջութիւն ներք մեզի չպատմեց, և ոչ իսկ բողոք օրն բա-

ւական էր անոր, այլ միայն գլխաւոր բաները ըսելով շատացաւ: Ուրիշ երկիրներու Հաճի Սգաւառսի հաւատարմութիւնը չիկնպոյրի նման նաև կողպեցած են արգելք: Նիկնպոյր աստարիանցի լոյտի նաւերէն է՝ զոր Բալլիքարիայն ցամաքի վրայ կողպատեց, առաւօտը ժամը առանձն մէկին: Նիկնպոյր Կ. Պոլսէն կու գար, բեռները և ճամբորդները Կորնթոսի պարանոցին արևելեան կողմը ի՞նչ Գալամաքի ցամաք ձգեց: չորս ստլէրու և երկու հասարակաց կառքերու մէջ լեցուած՝ բեռներն և ճամբորդք պարանոցին մէկալ կողմը կ'անցնէին: Լուսաբայի պղծարիկ նաւահալիսաւ, ուր որ ուրիշ չողգնաւ մը իրենց կը սպասէր, և կարծեմ թէ շատ էր կար ատեն սպասեց: Բորեկ ատեն Հաճի Սգաւառս հարթ հուսասար երկրի մը լայն ճամբուն մէջ վրայ հասաւ, վաճառքը, բեռները, ճամբորդաց ստակը, քաղաքական զինուորաց պաշարը, ամէն բան յափշտակեց, և ետ քաշուեցաւ: 250, 000 ֆունտ քաշի օրուան մէջ շահեցաւ: Այս բանն ըսած ատեն ծեր Քրիստոսիւ սըրտին նախանձն ալ կը յայտնէր:

Հաճի Սգաւառսի անգլութեան վրայ բաւական խօսեցանք: Քրիստոսիւ որ անոր բարեկամն էր՝ կը կրկնէր և երեքնէր որ չար ոգւով չէր ըներ զանոնք: Հանգարտ մարդ մ'է, շատ գիւրտաւ աչքը չառնուէր: Ընդհանրապէս շատ սիրով կը վարուէր այն գերեզման հետ՝ յորոց յոյս մը ունենայ փրկանք վստաւորելու: 1854ին ամառուան մէջ իրկիւնն մը իր խմբին հանգեւ՝ Եւթեա կղզւոյն հարուստ վաճառականի մը տունն իջաւ՝ որուն անունն էր Պ. Վոյտի. հոն բոլոր ընտանիքն ժողոված էր Քալիֆի դատաւորին հետ մէկտեղ, որ տան տիրոջ հետ թողլով կը խաղար, Հաճի Սգաւառս առաջարկեց դատաւորին՝ որ իրեն հետ՝ գատաւորն իր անձին ազատութեան վրայ խաղայ: Կորոյս խաղը Հաճի Սգաւառս և յօժարութեամբ իր խոստումը կատարեց, ազատ թողուց զգատաւորն, և առաւ միայն զՊ. Վոյտի, նորա գուստարն և որդին, թողով միայն զկնին՝ փրկանքը ճարելու համար: Իրենց գրաւուած օրը վաճառականն հիւանդ էր, իր աղջիկն ջերմոտ էր, պղտիկ տղան տեղայն էր, մնալու օր ծնելով և հանգիստ կեանք վարելով՝ բոլորովին առողջացած դարձան: այսպէս ահա ամբողջ ընտանիք մը 50, 000 ֆունտով առողջութիւննին գասն, և միեւն շատ բան մ'էր այդչափ ստակ:

— Կը խոստովանիմ, ըսաւ Քրիստոսիւ, որ Հաճի Սգաւառս իրենց գինքը չվճարողաց հետ շատ խստութեամբ կը վարուի: Երբոր մէկն որոշեալ ժամուն իր փրկանքը չտայ՝ մէկէն ի մէկ զանոնք կը սպաննէ: Որչափ ալ մեծապէս զնարմացած եմ իր վրայ և մեծ բարեկամ եմ իր ընտանիքի, բայց քնաւ այն խեղճ Միսգալիս երկու պղտիկ աղջկանց անգլութ մահը մտքէս

չեմ կրնար հեռացընել։ Ասոնք երկու երկուս-
րեակէք էին տանուշորս տարեկան, երկու մար-
մարոն պղտիկ արծաններու նման՝ սիրուն, ի-
րարու այնպէս կը նմանէին՝ որ տեսնողն կը կար-
ծէր թէ մէկը երկու կը տեսնէ, այսպէս աչքե-
րը կը շփոթէին։ Այսպէս մը երբ ասոնք մեծ
կողովով մը շարժւած Թաւաշու ելեր էին, և երկու
տարուկներու նման թէթեթ թուռեղով կ'եր-
թային, Հաճի Ագաւառս վրայ հասաւ, յափշտա-
կեց և տարաւ լեռանց վրայ, և իրենց մօրը դը-
րեց որ ամսուն վերջը 10, 000 ֆունդ զղկէ՝ որ-
պէս զի տղան թողուն։ Մայրենին այրի բարե-
կէցիկ կ'ին մ'եր, շատ մը թէթենիքի սանէր,
բայց պղնձ և արծաթ բնաւ ոչ։ Փոխ առաւ
հարկերն քսան շահ տալով, ամիս ու կէս պէտք
էր որպէս զի կարենար ամբողջ ժողովէլ վերջա-
պէս ստակ ժողովէց, լորույ մը վրայ դրաւ, և ե-
լաւ ոտքով Հաճի Ագաւառոսին բանակը երթա-
լու։ Բայց Տայգետի մեծ Վիճակին մէջ մանե-
լով, ուր սուսայ մը քով եօթն աղբիւրք կը բըշ-
խեն՝ ջրին կեցաւ և շէր ուղեք առաւ երթալ։
Ինչո՞ք մայրն յուսաւորաւ աչքը կը վերջընէ
ճամբուն վրայ, և կը տեսնէ իր երկու աղեկուն-
քը որ վիզերնին կարած՝ ոսկերաց վրայ յեց կե-
ցեր են։ ամփոփեց իր երկու զուակները և
Լորույ վրայ դրած Միսգրային բերաւ, չկրցաւ
լալ ցաւէն, և յիշարեղով վախճանեցաւ։ Գի-
տեմ որ Հաճի Ագաւառս ըրածին վրայ մորմո-
քած է, վասն զի կարծեր է թէ խեղճ մայրն իր
կարծածէն աւելի հարուստ և և ստակին կը
խնայէ։ Այս որոշ է որ անկէց ետքը զգուշու-
թիւնները շատցան, և ստակ ուղարժ տեսնել ալ
աւելի շուտ անպարտեցին։

Այլ անգուծ, պոռաց Յակոբ, Թախիւն մը
տալով որ գետնաշարժի պէս տուռը ցնցեց, և
թէ ձեռքս ինկնալով ըլլայ այդ մարդն՝ իրեն
փրկանաց գինը 10, 000 բունցի պիտի ըլլայ, և
տեսնենք թէ կը շարունակէր իր այդ արուեստը։
— Իսկ ես, ըսաւ պղտիկ Լուպոգերն, հան-
դարութիւնաղով մը, ուրիշ բան չեմ ուզեր, բայց
եթէ արժանանկին ուղղութեամբ յիսուէ. բայլ
հեռաւորութեամբ կենար։ Իսկ գու մօրեղբայր,
ինչ կ'ուզես։

Հարկն բերանը գոց ամբիկայի երգ մը
կ'երգէր։

— Անախնեռուս հաւատամ, ըսաւ անգիւն
Պ. Մէրենի՝ իր խապտո ձայնով, կարելի՞ բան
է որ այս դարուս մէջ ասանկ ահաւոր բաներ
հանգիւրդի։ Իրաւ է որ այս երկիր կառավա-
րութիւնն գեալ լարագործաց յաւաքանակն հա-
մար ընկերաշրին մը չէ հաստատած, բայց մի-
թէ ապահովութեան համար քաղաքական զի-
նուոր չունիք։

— Անտարակոյս, ըսաւ Փրիսգոմորէլ, յիսուս
սպայ, հարկեր յիսուսներկու տասնապետ, և
հազար երկու հարիւր յիսուս քաղաքական զի-

նուոր ունինք, յորոց հարիւր յիսուսն ձիաւոր
է, և այս է Հաճի Ագաւառսի խումբէն ետքը
Տէրութեան մեծ գունդը։

— Ինչո՞ք այն որ ինծի զարմանալի կու գայ՝
այս է, ըսի, որ խեղճ կնկան աղջիկն պատճառ
եղբր է այդ բանին։

— Ինքն անոր հետ չէ։

— Դա, ուրիշն ո՞ր է։

— Լուպոգերն մէջ։

— ՅԱՅԷՆԷ։

— Նստ երկար հարցմունք կ'ընես, ամէն
բան չեմ գիտեր ես։ Բայց այս որոշ է՝ որ իր
փեսայացուն ձօխ հարսնիք մը պիտի ընէ։

— Այս ըսաւ Հարրիս, Գալաթաֆէի գուս-
տըրն ալ նոյն վիճակի մէջ է։

— Գալաթաֆէ ո՞վ է։

— Լոնտոյայի գահճին։

Այս խօսքերէս Տիմոքի առնուեցաւ։

— Ներեցէք, Պարոն, ըսաւ Հարրիս, շատ
տարբերութիւն կայ գահճի և աւաղակի մէջ։
գահճի պաշտօնն անուանարկ է, իսկ աւաղակին
պատմաւոր։ Տէրութիւնն Աթէնքի գահճը
Բայաւմուր բերդին մէջ կը պահպանէ, որպէս
զի չլտանգուի, միշտ գեա Հաճի Ագաւառսին վը-
րայ գէշ մտածող չլայ։

Հարրիս բերանը բացաւ որ պատասխան տայ։
մէկ մ'ալ պահգործին զանգակիկն հնչեց. աղա-
խին մը տանուհինգ կամ տանուկէց տարեկան
աղջկան մը հետ ներս մտաւ, որ ևորսմեռո-
քանց օրագրին վերջի տարազը հագած էր։ Տի-
մոքի երկնցաւ և « Գորդինիկ է » ըսաւ։

— Պարոնայ, ըսաւ խմորագործն, եթէ կ'ու-
զէք՝ խօսքերնիս ուրիշ բանի վրայ դարձնենք,
կանայք կը վախնան աւաղակաց պատմութիւն
ներէն։

Փրիսգոմորէլ զՊորդինին իրեն ընկե-
րակից զօրավարի մը՝ Մուսայի Նաբուլի քաղաքին
Յովհաննէս անուամբ հրամանատարին դատիկը
ներկայացոյց մեզ. իր անունն էր Պորդինի Յով-
հաննիսեան՝ ըստ Յունաց սովորութեան, վասն
զի այդ երկրին մէջ մասնաւոր մականուն մը
գործածելու սովորութիւն չկայ։ Ամենացի ու-
րիւրդն ագեղ էր գիմք, իրեն բովանդակ շը-
նորհքն ամփոփեալ էր գեղեցիկ ակահներուն
և վայելուչ մաղբուրու վրայ։ Գծագրութիւնն
ամենին նմանութիւն չունէր յունական ցե-
ղին՝ կիսահայեցի բոլորովին պակասութեամբ,
այլ ասփակագէճ էր, որպէս թէ գայեակն
անգիւշտութեամբ մանուկ ժամանակի աղուս և
րեսին վրայ նստած լինէր։ Զգեստուց յարգա-
րանքն ամէն կանանց չի պատշաճիր, իսկ խեղճ
Պորդինայ վրայ ծաղրական իր մը կ'երևէր։ Իր
հանգրիճածն չըլաղգեստն աւելի ևս զգալի կը
գարծէր։ Մարմնոյն և շարժմանց անբարձեւու-
թիւնէր։ Վարն ունեցած գոհարեղէք իրենց
փայլունութեամբ՝ կարծես մի մը զարմացական

նշաններ էին, յայտարարէ նորա ամէն մէկ թե-
րուութեանց, տեսնողներն պիտի ըսէին թէ ճայն
սիրտաւարքի փեսաութենեով շտկուեալ է, և կամ
աղախինն իր տիկնոջ զգեստներով զարդա-
րուեալ է:

Ամենեւին մէկու մ'ալ զարմանքը չեկաւ թէ
իշխան կոնայ ըլլալ որ այսչափ ճիւղութեամբ
լեցուած զօրավարի մը գուտարն՝ խմրագործի
մը տունը գայ. վասն զի աղէկ գիտէինք Յու-
նաստանի շալալութեան անշափութիւնը. և սա-
կայն այսու հանդերձ մէկն ալ բերան չի բա-
նար ասոնց գէմ: Գեղացիներն արծաթի գրամ
ները կ'առնեն կը ծակեն, և մանեակի ձեռով վի-
զերին կ'անցընեն. իրենց օժիտը հանդիսի օր
մը ամբողջ գլուխնուն վրայ կը տեսնես: Իսկ
քաղաքացիք վաճառականաց տալով զայն՝ գը-
րուխինն և վրանին միանգամայն ճոխ զգեստնե-
րով կը լեցընեն:

Պոգրինն Հեդերիի դպրոցը կ'երթար, որ ինչ
պէս գիտէք՝ պատռոցը լեգիոնիկն նման դաստիա-
րակութեան տեղ մ'է. բայց ասոր կանոններն
սակեի թէթեւ են, հոն ոչ միայն զօրականաց այլ
և երբեմն աւազակապի տաց աղէկունքն կ'ընդու-
նակին:

Յովսէֆնէս զօրավարին աղջիկն քիչ մը գաղ-
ղիերէն և անգղիերէն գիտէր, բաց երկուսու ըլ-
լալով չէր համարձակէր խօսիլ: Վերէն լընցի
որ ընտանեկն կը փափաքէ եղբոր օր մեր ձեռքով
կարենայ տար լեզուաց մէջ վարժիլ: Իր հայրն
լսելով որ Քրիստոսիկի պանդակը շատ մը պա-
տուաւոր և գիտնական Եւրոպացիներ կան՝ ա-
ղաչէ իրեն որ ամէն կիրակի իր քովն առնէ:
Կիրակի մը ամենքնիս ալ որչէջինք որ երաժշտ-
տութիւն լսելու երթանք: Ամենացնոց շատ ա-
ղէկ սովորութիւն մ'է այս՝ որ ամէն կիրակի
ժողովրդեան զուարճութեան համար մեծ գաշ-
տի մը մէջ հանդէս կը կատարեն. շատ մարդիկ
իրենց զարդարանքով հոն կը թափին, ռամիկն
ոտքով, հարուստներն կառքով, և անուսականք
ձիով: Հանդէսն լիննալէն ետքը ամենքն իրենց
տունը կը գառնան, փողաւած զգեստներով,
հարգարտ սրտով և մեծ զուարճութեամբ:

Իսկ զԺողովարար օրն աւրուելով անձրե-
ւել սկսաւ, որով ստիպուեցանք տուն մնալու:
Մառուշա ժամանակին անցընելու համար չա-
քարեղենի վրայ թուղթ խաղալ առաջարկեց-
ապիկայ արուստաւորներու զուարճութիւնն
է: Խանութէն ապակիէ աման մ'առաւ և ամե-
նուն ալ ափ ափ մեխակի և անխոնի, պղպեղի
և եղդգակի շաքարներ բաժնեց: Թուղթերը բը-
րաւ. և պայմանն այլ այս էր. ո՛վ որ նախ ինն

հաս մէկ գոյնով թուղթ կը ժողովէր՝ գլմանցի-
ներէն երեք հաս շաքար կ'առնէր: Յակոր մալ
գացին իր բոլոր ոյժը թափելով՝ կը խորխտար
որ յաղթութիւնն իրեն է. բաղքն յաղողեցաւ,
և վեց կամ եօթն ափ շաքարեղէն կըլլէ:

Իսկ եւ՝ որ մեծ ուշադրութիւն չէի գնեւ խա-
ղով՝ ուրիշ զգացմանց ակնաստես և խորհրդա-
ծու և կ'ըլլայի, տեսնելով որ միմեկու Պոգրինայ
հայեցուածքն անտարբեր սառնութեան մը կը
փոխանակէին երկտասարդ Աթենացւոյն՝ Տի-
միդրեայ գլխովը աչքերուն, միւս կողմանէ ի-
րեն ուշադրութիւնն և սիրոյ հայեցուածքն կե-
զրոնացիր էին Պ. Հարրիսի վրայ. իսկ վերջինս
առանց ամենեւին ուշ գնելու՝ զբաղած էր կար-
ծեմ մտքով՝ Քրիստոսիկայ նախընթաց պատ-
մութեանը, և երևակայութեամբ՝ լեռներուն
մէջ Հաճի Սգաւառսի ետեւէն ինկեր կը հալա-
ծէր:

Անձրեն կը շարունակէր, Մալգացին դեռ շա-
քար կըլլելու հետ էր, Տիմիդրի, Պոգրին, Հար-
րիս՝ դեռ ևս աննման զգացմանց մէջ ընկըղ-
մեր էին, և Պ. Մերինի կը պատմէր Լոպս-
գերի, որուն ուշագրութիւնն վրան չէր, հին
պատմութեան գէպք մը, երբ ժամը ութին Մա-
ռուշա սիւնն պատրաստէլ սկսաւ: Պոգրինայ
բազմալը գրուեցաւ ընդ մէջ Տիմիդրեայ և իմ.
նա քիչ խօսեցաւ և գրեթէ բան չկերաւ: Սե-
ղանին վերջերը երբ աղախինն իմաց տուաւ՝ որ
մեկնելու առանձն հասեր էր, նա ինքզինքը բըռ-
նագաղտելով հարցուց ինձի.

— Պ. Հարրիս մամանացած է:

Ես ուզելով քիչ մը զինքը տագնապեցընել՝
պատասխան տուի:

— Այո՛, օրիորդ, ամուսնացեալ է նա Վե-
նետոյ գուբստերուն այլուոյն հետ:

— Կարելի՞ բան. քանի՞ տարուան է այրին:

— Աշխարհիս չափ հին է, և նորա հետ յա-
ւիտեան պիտի ապրի:

— Մի՛ ծաղրեր զիս, անուս օրիորդ մի եմ, և
չեմ հասկընար քու եւրոպական զուարճաբա-
նութիւններդ:

— Պարզ ըսելով, օրիորդ, նա ամուսնացեալ
է ծովուն հետ, և կը հրամանատարէ Տիմիդրի
ամերիկացի պատերազմական հսկող նաւուն:

Նա այնքան զուարթութեամբ շնորհակալ ե-
ղաւ ինձ, որ քանի մը վայրկեանի չափ նորա ե-
րեսաց աղեղութեան փոխանակէք բարետեսիլ
գծագրութիւն մը:

Կը շարունակուի:

Ե. ԱՊՈՒ

